

2. HAFTA

TUR182

TÜRK DİLİ II

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi

KONU BAŞLIKLARI

Bu bölümde

- Fiilde çatı özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

TEMEL KAVRAMLAR

- Öznesine ve nesnesine göre fiiller hakkında bilgi verilecektir

ÇATILARI BAKIMINDAN FİİLLER

Fiillerin nesnelere, öznelerine göre olan özelliklerine çatı adı verilir. Çatı özelliği yüklemi fiil olan cümlelerde aranır. Yüklemi isim olan cümlelerde çatı özelliği aranmaz.

Rahat bir işim, sıcak bir odam var. (isim cümlesi)

Simurg, Kaf Dağı'nın ardında yaşayan, kuşların sultanı bir masal kuşudur. (isim cümlesi)

Ceviz, bu tür açık alanlar için vazgeçilmez bir ağaçtır. (isim cümlesi)

Fiilde çatı konusu, eylemin cümledeki nesneyle ve özneyle olan ilişkisi bakımından ikiye ayrılır:

1. Nesnesine Göre Fiiller

- Geçişli Fiil
- Geçişsiz Fiil
- Oldurgan fiiller
- Ettirgen fiiller

2. Öznesine Göre Fiiller

- Etken Fiil
- Edilgen Fiil
- Dönüslü fiiller
- İşteş fiiller

1.Nesnelere Göre Fiiller

Eylemler nesne alıp alamaması bakımından **geçişli ve geçişsiz** olmak üzere ikiye ayrılır.

a.Geçişli Fiiller

Nesne alabilen fiillerdir. (Cümlede nesne varsa veya nesne sonradan eklenebiliyorsa cümlemin yüklemi geçişli bir fiildir demektir.)

Cümlede nesneyi buldurmaya yönelik olan “neyi, kimi ve ne” sorularına cevap verebilen fiillerdir.

Geçişli fiiller, başına “onu” kelimesi geldiğinde anlamlı bir ifade oluştururlar. (Çünkü onu kelimesi cümlede nesne görevinde bulunur)

Örn:

Bozulan televizyonu hemen tamir etti.

- Neyi tamir etti = bozulan televizyonu = Nesne = Geçişli fiil

Marketten meyve ve sebze aldım.

- Ne aldım = meyve ve sebze = Nesne = Geçişli fiil

Soğanı elleriyle kırıp yedi.

- Neyi yedi = Soğanı = Nesne = Geçişli fiil

Bu çiçekleri öğretmenime aldım.

-Neyi aldım? = çiçekleri = nesne = geçişli fiil

Yarım saattir binanın kapısında taksi bekliyoruz.

-Ne? = taksi = nesne = geçişli fiil

Kendime çok güzel bir elbise alacağım.

-Ne alacağım? = elbise = nesne = geçişli fiil

Bilgisayarı hediye edeceğim.

-Neyi? = bilgisayar = nesne = geçişli fiil

Banka müdürleri, talihli genci sürekli arıyorlar.

-Kimi? = talihli genci = nesne = geçişli fiil

UYARI: Bir fiilin geçişli olması için cümlede mutlaka nesnenin bulunması şart değildir! Yükleme geçişli fiil olduğu halde bazı cümlelerde nesne bulunmaz. Yani yükleme sorulan “neyi, kimi, ne” sorularına cevap verebilen bir nesnenin cümle içinde varlığından söz edilemez (Bu duruma bir nevi “gizli nesne” denilebilir.). Böyle durumlarda, cümlelerin yüklemi olan fiilin başına “onu” kelimesini getirerek fiilin aslında geçişli olduğunun sağlamasını yapabiliriz ya da cümleye uygun bir nesne getirebiliriz.

- Havalimanında yaklaşık yarım saat **bekledim**.

Yüklem = bekledim.

Kim bekledi = ben = **Gizli özne**

Nerede bekledim = Havalimanında = **Dolaylı tümleç**

Ne kadar bekledim= yaklaşık yarım saat = **Zarf tümleci**

-Yukarıdaki cümlede nesne bulunmadığı halde yüklem “onu bekledim” şeklinde kullanılabildiği için ya da “kardeşimi bekledim” şeklinde dışarıdan bir nesne getirilebildiği için geçişli bir fiildir.

- Hiç sıkılmadan, büyük bir keyifle **dinlerdik**. (Onu/ dinlerdik = geçişli fiil)
- Kimse girmesin diye sonuna kadar **kilitledi**. (Onu/ kilitledi = geçişli fiil)

Üç işçi bir haftada boyadı.

Bir solukta ve keyifle okudum.

Ders başladı ama hâlâ gelmediler.

Diploma törenine davet ettin mi?

b.Geçişsiz Fiiller

Nesne alamayan fiillerdir. Cümleye dışarıdan herhangi bir nesnenin getirilemediği fiillerdir.

Yükleme sorulan ve nesneyi buldurmaya yönelik olan “neyi, kimi ve ne” sorularına cevap veremeyen fiillerdir.

Geçişsiz fiillerin başına “onu” kelimesi getirmeye çalıştığınızda anlamsal bir bozukluk ile karşılaşsınız.

Örn:

- Bu olaydan sonra tamamen **içine kapandı**.
Neyi içine kapandı?
Kimi içine kapandı? = cevap yok çünkü nesnesi yok = yüklem geçişsiz fiildir
Ne içine kapandı?
- Beni görünce hemen boynuma **sarıldı**.
Neyi sarıldı?
Kimi sarıldı? = nesne yok = geçişsiz fiil
Ne sarıldı?
- Yorgunluktan gelir gelmez yatağına **uzandı**.
Neyi uzandı?
Kimi uzandı? = cevap yok çünkü nesnesi yok = geçişsiz fiil
Ne uzandı?

Arka sıradaki öğrenci sürekli gülüyor.

Teyzem televizyonun karşısında uyumuş.

Yan masadaki kız deminden beri sana bakıyor.

Çoğu insan, dışçiden korkar.

Babam uyuyor, annem kanepede oturuyordu.

Kelebek yere düştü.

Ağaçlar yakında yeşerecek.

Fırtına üç gün sürdü.

Son günlerde biraz durgunlaştı.

UYARI: Dilimizde bazı kelimeler cümle içinde kazandıkları anlamları ile **hem geçişli hem de geçişsiz şekilde** kullanılabilmektedir.

Yolda köpek sürüsü ile karşılaştığımdan eve kadar **koştum**. (Geçişsiz)

Beden eğitimi öğretmenliği için **dört yüz metreyi** iki dakikada **koştum**. (Geçişli)

Odanın içinde sabahtan beri **dolaşıyordu**. (Geçişsiz) (Neyi dolaşıyordu = ?)

Bu tarihi sarayı keyifle **dolaşıyordu**. (Geçişli) (Neyi dolaşıyordu = Bu tarihi sarayı)

c) Oldurgan Çatılı Fiiller:

Geçişsiz bir fiilin “-r, -t, -tır” eklerinden birini almasıyla geçişli hale getirilmesiyle oluşan fiile “**oldurgan çatılı fiil**” denilmektedir. Bu ekler sözcüğe eklenirken ses olaylarına göre “-r, -(ı)r, -(i)r, -(u)r, -(ü)r, / -t, -(ı)t, -(i)t, -(u)t, -(ü)t / -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür” şekillerini de alabilirler.

Oldurgan Fiil Örnekleri:

<u>Geçişsiz fiil</u>		<u>Oldurgan Eylem</u>
Onu / uyu-mak	>	Onu/ uyu- t -mak
Onu / kaç-mak	>	Onu/ kaç- ır -mak
Onu / düş-mek	>	Onu/ düş- ür -mek
Onu / gül-mek	>	Onu/ gül- dür -mek
Onu / ağla-mak	>	Onu/ ağla- t -mak

Oldurgan Fiillere Örnek Cümleler:

Arkadaşımın bu hareketi beni çok kork**uttu**.

Misafirleri için bütün bir hindiye piş**irdi**.

Oyuncularını iki gün boyunca dinlen**dirdi**.

Komik hareketleriyle hepimizi güldür**dü**.

Geride bıraktığı sözlerle hep kendini hatırlatt**ı**.

d) Ettirgen Çatılı Fiiller:

Geçişli bir fiilin kök ya da gövdesine “-r, -t, -tır” eklerinden birinin veya ikisinin üst üste getirilmesiyle oluşturulan, bunun sonucunda geçişlilik derecesi artırılan (bir nevi çift geçişli) fiillere “**ettirgen çatılı eylemler**” denir.

Ettirgen Fiil Örnekleri:

<u>Geçişli Fiil</u>		<u>Ettirgen Eylem</u>		<u>Ettirgen Eylem</u>
Onu / temizle-mek	>	Onu / temizle- t -mek	>	Onu / temizle- t-tir -mek
Onu / sil-mek	>	Onu / sil- dir -mek	>	Onu / sil- dir-t -mek
Onu / bul-mak	>	Onu / bul- dur -mak	>	Onu / bul- dur-t -mak
Onu / kes-mek	>	Onu / kes- tir -mek	>	Onu / kes- tir-t -mek

Onu / iç-mek > Onu / iç-ir-mek -

Not: Ettirgen fiillerde, eylem çoğunlukla özne tarafından değil de bir aracı tarafından yapılır, özne işi ya ikinci bir kişiye yaptırır ya da ikinci kişiyi aracı koyarak üçüncü kişiye yaptırır.

- Doğan paketleri al-**dır**-dı. (Almak eylemi Doğan tarafından ikinci bir kişiye yaptırılmıştır.)
- Doğan paketleri al-**dır-t**-tı. (Almak eylemi aracı olan ikinci kişi tarafından üçüncü bir kişiye yaptırılmıştır.)
- Annesi çocuğa ilacı zorla iç-**ir**-di. (İçirme işini özne (annesi) yapmıştır. Nadir de olsa işin özne tarafından yapıldığı ettirgen fiiller vardır.)

Ettirgen Fiillere Örnek Cümleler:

- Sedef'i Ankara'da büyük dayısı oku**ttu**.
- Bal mumundan heykelini yap**tı**r-mış.
- Olayların aslını çevresindekilere sor**durt**tu.
- Yeni şirketin tanıtımı için broşür bast**ı**rdı.
- Misafirlerin tümünü havaalanından al**dı**rdı.

Ettirgen ile Oldurgan Arasındaki Fark Nedir?

1-İkisi de “-r, -t, -tır” eklerini alırlar.

2-Bu ekler ettirgen fiilde geçişli bir köke, oldurgan fiilde ise geçişsiz köke gelir.

3-Ettirgen fiillerde işi yapan bir aracı bulunurken, oldurgan fiilde böyle bir aracı bulunmaz, özne doğrudan fiili kendi gerçekleştirir.

2-Öznesine Göre Fiiller

Öznenin eylemi kendi yapıp yapmaması, başkasının yaptığı işten etkilenmesi, kendi yaptığı işten yine kendi etkilenmesi ve eylemi başkalarıyla ortak yapması bakımından öznesine göre fiiller “etken”, “edilgen”, “dönüştü” ve “işteş” fiiller olarak adlandırılır.

a)Etken Fiiller:

Cümlede bildirilen işin, hareketin **gerçek özne tarafında bizzat** gerçekleştirildiği fiillere “**etken fiil**” denir. Etken çatılı fiillere, gerçek öznenin aktif olduğu fiiller de diyebiliriz.

Yüklemın anlattığı işi üstüne almış, yargının oluşmasını sağlamış, yüklemın bildirdiği işi bizzat kendisi yapan öznelerdir. Gerçek özneler cümleın içinde açık şekilde bulunup bulunmamasına gizli özne ve açık özne şeklinde iki şekilde bulunabilir.

Örn: “Çocuklar kitaplarını unuttular.” cümlesindeki unuttular eylemi etkendir. Çünkü eylemi yapan özne bellidir (çocuklar) ve aktiftir. “Balıkçılar, ağları çekti.” cümlesindeki

“çektii” eylemi de etkendir. Çünkü çekme eylemini yapan özne “balıkçılardır” bellidir ve özne gerçek öznedir.

Bu fiiller “-l, -n” çatı ekleri almazlar. Doğrudan doğruya kendi anlamlarıyla kullanılırlar.

Etken Çatılı Cümle Örnekleri:

-Babam bahçenin kapısını onardı.

Yüklem = onardı kim onardı? = Babam = Gerçek özne / Etken

-Şairler insanı tanımayı başaramazlarsa şirden uzaklaşırlar.

Yüklem = uzaklaşırlar kim uzaklaşır? = Şairler = Gerçek Özne / Etken

-Hızla yağan yağmurun altında arabaya doğru koştuk.

Yüklem = koştuk kim koştı? = biz = gizli (gerçek) özne / Etken

-Sahneye çıkınca önce salondakileri başımla selamladım.

Yüklem = selamladım kim selamladı? = Ben = gizli (gerçek) özne / Etken

UYARI: Gizli özne de cümledeki eylemi bizzat kendisi yaptığından gerçek özne olarak incelenir, bu yüzden cümlede özne gizli şekilde verilse bile yüklem etken çatılı fiil olur. Biz gizli öznenin varlığını yüklemdeki şahıs ekinde anlarız.

b) Edilgen Fiiller:

Etken çatılı fiillere “-l, veya -n” çatı eklerinden uygun olanı getirdiğimizde, fiil “**kim tarafından yapıldığı belli olmayan**” bir anlam kazanır. Çatı eki almış olan, bu yüzden de eylemi gerçekleştiren kişi ya da varlığın belli olmadığı fiillere “**edilgen çatılı fiiller**” diyoruz. Örneğin;

- Burak soruları çözdü. (Çözme işini yapan belli mi? = Burak = Etken çatılı)
- Sorular çözüldü. (Çözme işini kim yaptı belli mi? Değil = Edilgen çatılı = “l” çatı eki)

ÖNEMLİ: Edilgen eylemle kurulmuş cümlelerde özne, gerçek özne değildir. Aslında normalde nesne görevindeki öge, gerçek özne belli olmadığından özne görevini üzerine almakta ve sözde özne olmaktadır.

Örneğin “Ağlar çekildi.” cümlesinde çekme işini yapanlar (yani gerçek özne) belli değildir. Ağlar sadece çekme işinden etkilenen durumundadır. Bu nedenle sözde öznedir. “Çocuklar evde unutuldu.” Cümlesinde de çocuklar etken (aktif) değil

edilgendir. Çünkü unutmaya eylemini yapanlar başkalarıdır ve belli değildir. Edilgen fiillere “**kim tarafından**” sorusunu sorarsanız cümlede hiç bir öge size cevap vermeyecektir.

UYARI: Edilgen eylemlerin gerçek özneleri kimi zaman örtülü özne şeklinde cümlede yer alabilir. Örtülü öznelerin olduğu cümlelerde yüklemde “-l, ve -n” edilgenlik eki yer alır.

“Örtülü Özne= Edilgen çatılı fiillerin yüklem olduğu bazı cümlelerde, hem işi yapan hem de işten etkilenen varlık birlikte yer almasına rağmen, işi yapan varlık “-ce” eki veya “tarafından” gibi yardımcı bir sözcükle birlikte kullanıldığından açık özne özelliği göstermez. Böyle bir durumda işi yapan varlık örtülü özne olarak kabul edilir.”

- Bu binayı Hasan usta **yaptı**. (Etken) = Özne: Hasan Usta
Bu bina Hasan usta tarafından **yapıldı**. (Edilgen) = Örtülü özne: Hasan Usta tarafından
- Onun başkan olmasına sınıf **karar verdi**. (Etken) = Özne: sınıf
Onun başkan olmasına sınıfça **karar verildi**. (Edilgen) = Örtülü özne: sınıfça

Edilgen Çatılı Cümle Örnekleri:

İtfaiye yangını kısa sürede söndürdü. (Etken) = Özne: İtfaiye
Yangın kısa sürede söndürüldü. (Edilgen) = Sözde özne: Yangın

Editör kitaptaki yanlışları düzeltti. (Etken) = Özne: Editör
Kitaptaki yanlışlar düzeltildi. (Edilgen) = Sözde özne = Kitaptaki yanlışlar

Usta, duvarları tamir etti.(Etken) = Özne: Usta
Duvarlar tamir edildi. (Edilgen) = Sözde özne: Duvarlar

Belediye ağaçları budadı, yolları asfaltladı. (Etken)= Özne: Belediye
Ağaçlar budandı, yollar asfaltlandı. (Edilgen) = Sözde özne: Ağaçlar

Odanın her yerini süsledi. (Etken) = Özne: O (Gizli özne)
Onanın her yeri süslendi. (Edilgen) = Sözde Özne: Odanın her yeri

c) Dönüşlü Fiiller:

Dönüşlü fiiller de, edilgen fiiller gibi, eylem kök ya da gövdelerinde “-l, -n” çatı ekleri getirilerek yapılan eylemlerdir. Dönüşlü fiillerde **eylemin kim tarafından yapıldığı bilinmekte** (gerçek özne) ve bu yapılan **işten etkilenen yine özne** olmaktadır. Yani işi yapan da işten etkilenen de öznenin kendisidir.

Örn:

- Fadime odayı süsledi. (Süsleme işini kim yaptı = Fadime = bu işten kim etkilendi = oda = Etken)
- Oda süslendi. (Oda kim tarafından süslendi = bilinmiyor = “n” çatı ekini almış = Edilgen)
- Fadime süslendi. (Süslenme işini kim yaptı = Fadime = bu işten kim etkilendi = Fadime = “n” çatı ekini almış = Dönüşlü)
- **Çocuk** babasının kollarına **atıldı**. (Gerçek özne + “l” çatı eki = Dönüşlü)
- **Genç kız** camın önünden **çekildi**. (Gerçek özne + “l” çatı eki = Dönüşlü)

Dönüşlü Çatılı Cümle Örnekleri:

İki yıllık eşinden tek celsede boşandı.

Spora gittiği günden beri hep dengeli beslendi.

Oktay yangını görünce itfaiyeye haber vermek için telefona sarıldı.

Dayım her fırsatta çocuklarının başarısıyla övünürdü.

Gideceğimi haber vermediğim için bana kırılmış.

Kardeşim tişörtüne sıcak su dökülünce hemen soyundu.

Murat, eve gider gitmez yıkandı.

d) İşteş Fiiller:

İşteş fiiller, eylem kök ya da gövdelerine “ş” çatı ekinin getirilmesiyle oluşturulur. Bu ek, sesli harf ile biten fiil tabanlarına “-ş” şekliyle; sessiz harf ile bitenlere ise ünlü uyumu doğrultusunda “-ış, -iş, -uş, -üş” biçimiyle eklenir. Fiilin belirttiği iş bu ek sayesinde birden fazla kişi tarafından ya “karşılıklı olarak” ya da “birlikte/beraberce” yapılma anlamı kazanır. İşteş fiil olması için fiil bu iki unsurdan birini mutlaka anlamca taşımalıdır.

d.1) Bir işi karşılıklı yapma anlamı: Bir işin karşılıklı yapılabilmesi için için en az iki kişiye ihtiyaç vardır, bunu işteşlik eki sağlamaktadır. Burada eylemi yapanlar aynı işi yaparken kendilerini hedef alırlar. Örneğin;

- Orhan Yalçın’ı tanıdı + Yalçın Orhan’ı tanıdı = Orhan ile Yalçın tanıştılar.
- O bana baktı + ben ona baktım = Biz bakıştık.

Karşılıklı Yapılan İşteş Fiil örnekleri: dövüş(mek), vuruş(mak), kucaklaş(mak), selamlaş(mak), itiş(mek), tartış(mak), haberleş(mek), atış(mak), öpüş(mek), araş(mak), görüş(mek), seviş(mek), buluş(mak), yazış(mak), anlaşı(mak), çekiş(mek), bağrış(mak), çatış(mak), karşılaş(mak), ödeş(mek), vb.

d.2) Bir işi birlikte yapma anlamı: Eylem yine birden çok kişi tarafından aynı yerde ve aynı anda yapılmaktadır. Bu kez özneler ortak bir hedef üzerine birlikte hareket

ederler.

- Maviş öttü. + boncuk öttü. + fıstık öttü. = Kuşlar **ötüştüler**.
- Yalçın güldü. + Oğuz güldü. + Orhan güldü. = Orhan, Yalçın ve Oğuz **gülüştüler**.

Birlikte Yapılan İşteş Fiil Örnekleri: *uçuş(mak), ağlaş(mak), kaçış(mak), ötüş(mek), bekleş(mek), gülüş(mek), koşuş(mak), doluş(mak), meleş(mek), kapış(mak), vb.*

NOT: Fiilerden bazıları doğrudan “ş” işteşlik eki almadığı halde, kalıplaşarak birden fazla kişi tarafından yapılma anlamı kazandıkları için işteş olarak kabul edilirler.

- Uzunca bir zamandan sonra tekrar **barıştılar**.
- **Diğer örnekler:** *savaş(mak), güreş(mek), kavuş(mak), çiftleş(mek), dertleş(mek), sözleş(mek), yüzleş(mek) vb.*

Uygulama

1. Aşağıdakilerden hangisinin yüklemi edilgen bir fiildir?

- A) Komşunun hastasından da umut kesilmişti.
- B) Her zaman aynı şeyleri konuşurlardı.
- C) Kimileri de işlerini bitirdikten sonra geldiler.
- D) Misafirlerin arasında sessizce oturuyordu.
- E) Kimileri de daha sonra geleceklerini söylemişti.

2. Aşağıdakilerden hangisinin yüklemi dönüşlü bir fiildir?

- A) Bütün olup bitenlerle teselli buluyordu.
- B) Bir türlü bunlardan yakasını kurtaramıyordu.
- C) Babasının eve geleceğini düşünerek avunuyordu.
- D) Gerçekler, her zaman ruhuna sıkıntı vermişti.
- E) Kimse kimsenin kölesi olamazdı bu dünyada.

3. Aşağıdaki cümlelerden hangisinin yüklemi geçişsiz bir eylemdir?

- A) Yaratıklar, çekim güçleriyle beni götürmek istiyor.
- B) Bütün bunları niçin yaptığını biliyorum.
- C) Kadife perdelere bakmayı çok seviyorum.
- D) Onun ellerinden içmiştim son bardağı
- E) Dört yanımdan uzanıyor kaderin elleri

Kaynakça

- Editör Ceyhun Vedat Uygur, Yaşar Öztürk, Şerif Kutludağ, Şenel Çalışkan, Aliye Tokmakoglu, Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Ertuğrul Yaman, Mehmet Köstekçi, Üniversiteler İçin Örnekli-Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon, Gazi Kitabevi, Ankara, 2000.
- Muaamer Gürbüz, Sebahattin Yaşar, Sebahaddin Sarı, Sebahattin Aslan, A.Halim Bilici, Bekir Sevinç, Turhan Salcı, Türk Dili ve Kompozisyon (Ders Notları), Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.
- Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy, İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar, Necat Birinci, Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.